

Tartu Ülikooli
Euroopa Kolledži Toimetised
Nr. 20

Raul Eamets ja Kaia Philips

**TÖÖJÕU VABA LIIKUMINE EUROOPA LIIDUS
JA SELLE MÕJU EESTI TÖÖTURULE**

Tartu 2004

Vastutav toimetaja: Liina Kulu
Retsensent: Epp Kallaste, Poliitikauuringute Keskus PRAXIS,
tööturupoliitika analüütik
Keeletoimetaja: Eve Kask
Kaanekujundus: Aide Eendra

© Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž, 2004
ISBN 9985-4-0403-3
ISSN 1736-2164
Tartu Ülikooli Kirjastus
Tiigi 78, Tartu 50410

SAATEKS

Euroopa Liiduga ühinemine on Eestile ja teistele Kesk- ja Ida-Euroopa riikidele ühtlasi nii paljutõotav võimalus kui ka tõsine väljakutse. Euroopa Liidu liikmestaatuse omandamise järgselt on diskussioon Euroopa lõimumise tähenduse, arengusuundade ning mõjude üle olulisemgi kui liitumiskõneluste perioodis, kuna täieõiguslik liikmestaatus võimaldab meil endil kaasa rääkida Euroopa tuleviku kujundamisel. Samas tuleb tunnistada, et sageli kaasatakse väitlustesse Euroopa Liidu seotud teemadel üksnes poliitikuid ja mõnikord ka teadlasi. Kuna Euroopa Liiduga ühinemine teenib ennekõike eesti rahva heaolu parandamise huve, ei tohiks diskussioon Euroopa Liiduga ühinemise üle jääda vaid eliidi pärusmaaks.

Tartu Ülikooli Euroopa Kolledži brošüüride sari „Euroopa Kolledži Toimetised“ üritab laiendada eurodebati kandepinda Eesti ühiskonnas. Seni ilmunud vihikud sisaldavad peamiselt akadeemilise ringkonna argumenteeritud hinnanguid Euroopa Liiduga liitumise küsimuses. Rangel akadeemiline käsitluslaad ei ole aga käesoleva sarja eesmärgiks. Sarjas on ilmunud ka Jaan Kaplinski esseistlik mõtisklus Euroopasse lõimumisest, samuti on oma arvamust avaldanud ühinemisläbirääkimiste juht Alar Streiman. Vihikutesarja eesmärgiks on suurendada avalikkuse informeeritust Euroopa Liidu laienemisega seotud valdkondades, tuginedes eelkõige sellistele märksõnadele nagu argumenteeritus ja aktuaalsus.

Käesolev uurimuste sari kasvas välja 1998. aastal alguse saanud eurokoolituse projektist, mille korraldasid Avatud Hariduse Liit, Tartu Ülikooli Euroopa Kolledž ja Riigikantselei Euroopa Liidu Infosekretariaat. Käesoleva vihiku väljaandmist toetab Euroopa Liit. Sarjas on praeguseks ilmunud juba üheksateist brošüüri, mis peaksid andma lugejale senisest täpsema ettekujutuse Euroopa Liidu poliitikatest ja tegevusest eelkõige Eesti vaatevinklist lähtudes. Varemilmunud artiklitega on võimalik tutvuda TÜ Euroopa Kolledži koduleheküljel (<http://ec.ut.ee>).

Head lugemist soovides
TÜ Euroopa Kolledž

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
1. TÖÖJÕU GEOGRAAFILISE LIIKUMISE TEOREETILISED KÄSITLUSED	6
1.1. TÖÖJÕU LIIKUMISE TEOORiate SÜSTEMATISEERIMISEST	6
1.2. NEOKLASSIKALINE MAJANDUSTEOORIA	8
1.3. RAHVUSVAHELISE MIGRATSIOONI SÜSTEEMNE TEOORIA	11
1.4. MUUD RAHVUSVAHELISE MIGRATSIOONI TEOORIAD.....	12
2. MIGRATSIOONI MÕJUTAVAD TEGURID	13
2.1. MIGRATSIOONI TÕMBE- JA TÕUKETEGURID	13
2.2. DEMOGRAAFILISED PROTSESSID JA TÖÖTURU OLUKORD.....	14
2.3. MIGRATSIOON JA SISSETULEKUTE ERINEVUS	15
2.4. MUUD MIGRATSIOONI MÕJUTAVAD TEGURID	17
3. MIGRATSIOONIULATUSE PROGNOOSIMINE	17
3.1. VARASEMATE KOGEMUSTE ÜLDISTAMINE.....	17
3.2. MIGRATSIOONI POTENTSIAALI MODELLEERIMINE	18
3.3. ARVAMUSKÜSITLUSED JA EKSPERTHINNANGUD	19
4. SENINE TÖÖJÕU LIIKUMISE KOGEMUS EUROOPA LIIDUS	20
4.1. EUROOPA LIIDU SISENE MIGRATSIOON	20
4.2. MIGRATSIOON KOLMANDATEST RIIKIDEST.....	23
5. EESTI ELANIKKONNA MIGREERUMISSOOVID.....	25
5.1. ÜLDINE VALMISOLEK VÄLISMAAL TÖÖTAMISEKS	25
5.2. POTENTSIAALSSED MIGREERUJAD	27
5.3. PRAEGUSE TÖÖ ISELOOM JA SOOVITAV TÖÖ VÄLISMAAL	28
KOKKUVÕTE.....	29
KASUTATUD KIRJANDUS	31

SISSEJUHATUS

Eesti on Euroopa Liidu liikmena astunud uude ja avatud majandusruumi, mis avab majandusele, sh ka tööturule uued võimalused ja arenguperspektiivid. Euroopa Liit on deklareerinud ühe majandusliku vabadusena inimeste vaba liikumist. Seega on töötajate liikumine, kitsamalt võttes migratsioon, Eesti jaoks väga aktuaalne teema, mida tuleb analüüsida nii tõsiteaduslikes uurimustes kui ka populaarteaduslikes käsitlustes. Seoses Eesti liitumisega EL-i on palju spekuleeritud tööjõu vaba liikumise teemadel, samas kui üldkättesaadav käsitlus sel teemal siiani puudub.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on hinnata tööjõu liikumise arenguid Euroopa Liidus ja Eestis. Sel eesmärgil antakse ülevaade migratsiooniteooriatest, migratsiooni tõuke- ja tõmbeteguritest ning migratsiooni mõjust riigi majandusele. Eraldi käsitletakse Eestis korraldatud migratsiooniteemalisi uuringuid, kus vaadeldakse Eesti inimeste soove välismaale tööle minna. Kuigi tööjõu liikumine on väga mitmetahuline nähtus, on edaspidises käsitluses vaatluse alla võetud eelkõige riikidevaheline migratsioon.

Euroopa Liidust rääkides kasutatakse sageli väljendit “tööjõu vaba liikumine”, mis on osa Euroopa lõimumisprotsessist ja ühtse turust nn neljast vabadusest. See kujutab endast võimalust taotleda tööd ja töötada mõnes teises EL-i liikmesriigis sealse elanikkonnaga samadel tingimustel. Tööjõu vaba liikumise eesmärgiks on edendada majandusintegratsiooni ja kohanduda kiiresti muutuvate tööturu vajadustega.

1999. aastal formuleeritud Euroopa Liidu ühtse migratsioonipoliitika üheks eesmärgiks on suurendada tööjõu vaba liikumist Euroopa Liidu siseselt ning edendada ühtse ja paindliku Euroopa tööturu teket. Toetatakse ka tööjõu liikumist väljastpoolt liikmesriike, et rahuldada järjest kasvavat vajadust tööjõu järele teatud sektorites ja regioonides. Samas on mitmed Euroopa Liidu vanad liikmesriigid kehtestanud uutest liikmesmaadest tulevale tööjõule üleminekuperioodi, et kaitsta oma riigi tööturget võimalike migratsioonivoogude eest.

1. TÖÖJÕU GEOGRAAFILISE LIIKUMISE TEOREETILISED KÄSITLUSED

1.1. Tööjõu liikumise teooriate süstematiseerimisest

Tööjõu geograafilisest liikumisest rääkides on esmatähtis teha vahet sellistel mõistetel nagu mobiilsus ja migratsioon. Kuigi kirjanduses peetakse neid sageli sünonüümideks, saab välja tuua olulise erinevuse:

- Mobiilsuse all mõistetakse tavaliselt töö kui tootmisteguri liikumist ühest regioonist teise (*interregional mobility*) või ühe regiooni sees (*intraregional mobility*) (Tassinopoulos ja Werner 1998). Mobiilsuse all käsitletakse tavaliselt eraldi inimeste pendelliikumist, s.o elanike igapäevast või -nädalast liikumist alalisest elukohast teise piirkonda tööle ja tagasi.
- Migratsioon on inimeste ruumiline liikumine, millega kaasneb elukohavahetus (Tassinopoulos ja Werner 1998). Seega erineb migratsioon mobiilsusest püsivama iseloomu poolest. Geograafiliselt eristatakse sisemigratsiooni (inimeste ümberasumist omal maal) ja rahvusvahelist migratsiooni (inimeste elamaasumist ühest riigist teise). Ajalises mõttes jaguneb migratsioon alaliseks (püsivaks elukohavahetuseks) ning ajutiseks (näiteks hooajaline tööle- ja elamaasumine teise riiki). Sõltuvalt migratsiooni suunast, räägitakse emigratsioonist ehk riigist või piirkonnast välja liikumisest ning immigratsioonist ehk riiki või piirkonda sisse liikumisest.

Inimeste geograafilist liikumist mõjutavad ühiskonnas toimuvad poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed arengud. Samas mõjutab ka inimeste liikumine ise neid protsesse. Seega on migratsioon mitmetahuline nähtus, mille käsitlemisel kasutatakse sotsioloogia, majanduse, demograafia, politoloogia, etnoloogia, psühholoogia ja teiste teadusvaldkondade seisukohti¹. Kaasaegsed tööjõu geograafilist liikumist käsitlevad uuri-

¹ Teooriate kirjeldamisel on kasutatud Philips jt (2003), Krieger (2004), Euroopa Komisjoni poolt koostatud materjale (sh “*The Free Movement of Workers in the Context of Enlargement* (2001)), Jennissen (2000), Kulu (2000), Massey jt (1993), jt uurimuste materjale.

mused rõhutavad seda, et ühtset ja kõikehaaravat teoreetilist migratsioonikäsitlust välja tuua ei saa. Samas püüavad kõik migratsiooniteooriad üldjoontes vastata kolmele küsimusele (Krieger 2004): Miks migreeruda? Miks jääda? Miks paljud inimesed ei kaalu mitte kunagi migreerumist, kuigi see oleks neile kasulik?

Migratsiooniteooriatest eristatakse (Krieger 2004):

- majanduslikke ja mittemajanduslikke teooriaid,
- mikro-, meso- ja makrotasandi teooriaid,
- migratsiooni põhjusi ja tagajärgi uurivaid teooriaid,
- migratsiooniprotsessi kestvusest ja pidevusest lähtuvaid teooriaid.

Migratsiooniteooriaid eristatakse eelkõige selle alusel, kas tegemist on majandusliku käsitlusega (ehk mikro- või makroteooriaga) või mittemajandusliku lähenemisega. Enamik uurimusi, mis hindavad EL-i vanade liikmesriikide vahelisi migratsioonivooge ning uute riikide migratsioonipotentsiaali pärast liidu laienemist, tuginevadki makroteooriatele. Mittemajanduslikke migratsiooniteooriaid on välja pakkunud paljud sotsiaalteaduste valdkonnad, neist uuemad käsitlused selgitavad eelkõige migreerumise sotsioloogilisi ja sotsiaal-psühholoogilisi aspekte.

Analüüsi tasandi järgi eristatakse mikro-, meso- ja makroteooriaid. Mikrotasandi teooriate puhul lähtutakse individuaalsetest väärtustest, soovidest ja ootustest, mis kaasnevad otsusega migreeruda: inimesed tahavad seeläbi kindlustada endale paremat elatustaset, rikkust, staatust, autonoomsust jt aspekte. Näiteks neoklassikalise majandusteooria mikrotasandi lähenemine vaatab migreerumist kui investeeringut inimkapitali. Uuemad käsitlused (näiteks migratsiooni uus ökonoomika) lisavad rahvusvahelisele lähenemisele perekondliku mõõtme ning vaatlevad lisaks sissetulekute maksimeerimisele ka riskide minimeerimist, subjektiivset oodatavat kasulikkust jne. Mesotasand analüüsib võrgustikuteooriaid, rõhutades nii endiste kui potentsiaalsete migrantide ja mittemigrantide sotsiaalsete võrgustike (perekonnal, sõprussuhetel ja/või kodumaal saadud ühistel kogemustel põhinevate sotsiaalsete sidemete) tähtsust siht- ja lähteriigis. Makrotasandil analüüsitakse üldisi majanduslikke, poliitilisi, kultuurilisi ja demograafilisi tegureid. Näiteks lähtutakse neoklassikalises migratsiooni makroteoorias sellest, et migrandid on tööjõu pakkujaid, ning analüüsitakse tingimusi, mille ilmnmisel on regionaalsed tööturud tasakaalus. Teised makromajanduslikud käsitlused (näiteks duaalne tööturu teooria, maailmasüsteemi teooria, institutsionaalsed lähenemised) põhinevad ratsionaalse valiku teorial ja vaatlevad rahvusvahelist migra-

siooni kui nähtust, mille on suuresti põhjustanud ühiskonna sisemine tööjõu nõudlus.

Migratsiooniteooriaid võib süstematiseerida ka migratsiooniprotsessi etappide alusel. Enamasti analüüsitakse tööjõu geograafilise liikumise põhjusi (näiteks palgaerinevused neoklassikalises teoorias, tööjõu nõudlus duaalse tööturu teoorias). Teine suurem grupp käsitleb uurib migratsiooni tagajärgi – uusi tingimusi, mis ilmnevad migratsiooniprotsesside käigus (näiteks migratsioonivõrgustike ulatus või institutsioonid, mis soosivad või takistavad migratsiooni jne).

Süstematiseerimise aluseks võib olla ka see, kui palju erinevad teooriad suudavad selgitada migratsiooniprotsessi kestvust ja migratsiooni pidevust. Teoreetilised käsitlused vaatlevad migratsiooni reeglina kui ühekordset ja lõpliku liikumist ühest riigist teise. Samas näitavad empiirilised uuringud, et migratsioon muutub järjest enam pidevaks liikumiseks, kus inimesed säilitavad erineval tasemel kontakte oma kodumaaga ning loovad sellega olukorra, kus töö- ja elukohad on samaaegselt erinevates riikides.

Migratsiooniteooriad võivad kombineerida erinevaid teoreetilisi seisukohti. Neoklassikaline mikroteooria põhineb “*homo economicus*’e” sissetulekute maksimeerimisel ning lõimib erinevaid seisukohti otsimising inimkapitali teooriast. Migratsiooni uus ökonoomika ühendab endas traditsioonilise ja edasiarendatud neoklassikalise teooria ning perekonna otsustusprotsessi ja riskijuhtimise kontseptsioonid. Samas on paljud migratsioonikäsitlused (näiteks gravitatsioonimudel või tõmbe- ja tõuketegurite mudel) väga spetsiifilised ega võimalda seetõttu erinevate teoreetiliste seisukohtade lõimumist.

Arvatakse, et ehkki osa migratsiooniteooriaid aitab “reaalset” kaasa migratsiooni kui nähtuse teoreetilisele selgitamisele, selgitavad paljud teoreetilised seisukohad migratsiooni siiski vaid üldiselt, ilma integreeritud raamistikuta.

1.2. Neoklassikaline majandusteooria

Neoklassikalises majandusteoorias põhjustavad tööjõu liikumist riikidevahelised palgaerinevused, mis kujunevad tööjõu pakkumise ja -nõudluse erinevuste tõttu. Riikides, kus tööjõudu on suhteliselt vähem kui kapitali, kujuneb turu tasakaalupalk kõrgemaks kui riikides, kus kapitali on vähe, kuid tööjõu pakkumine suur. Seetõttu siirduakse madalama palgataseme-

ga riikidest kõrgema palgatasemega riikidesse ning migratsiooni tulemusena tekib uus tasakaalupalk (tööjõu pakkumine on vähenenud ja palgad tõusnud kapitalivaeses riigis ning tööjõu pakkumine on suurenenud ja palgad alanenud kapitalirikas riigis).

Mikrotasandil võrdleb neoklassikaline majandusteooria inimeste töötasu ja tööhõive võimalusi. Arvestades migratsiooniga seotud kulusid ja tulud, hinnatakse sissetuleku suurust võimalikus sihtriigis ning tõenäosust leida seal töökoht. Seda võrreldakse senise situatsiooniga kodumaal ning migratsiooniga kaasnevate kulutustega (reisi-, kolimis-, psühholoogilised kulud jt).

Siinkohal tuleb rõhutada, et neoklassikaline majandusteooria tugineb migratsiooniprotsesside selgitamisel tervele reale eeldustele (Tassinopoulos, Werner 1998):

- migratsiooniga ei kaasne kulutused;
- migratsioon on riskivaba;
- migrantidel on täiuslik ja tasuta informatsioon;
- migrandid käituvad ratsionaalselt;
- migrandid on autonoomsed isikud ilma sotsiaalse taustata;
- puuduvad migratsiooni takistavad barjäärid (seaduslikud, kultuurilised, keelelised).

Need eeldused ei ole aga praktikas täidetud. Näiteks sõltub majanduslikult kaalutletud otsus migreeruda üleminekukulude (oodatavad palgaerinevused, kolimiskulud, erinevused elamiskuludes, informatsioonikulud, mis on vajalikud töövõimaluste otsimiseks jne) ning oodatavate tulude suhtest. Kui üleminekukulud ületavad individuaalse kasu, siis pole migratsioonil mõtet. Kulude-tulude vahekorra leidmisel on samuti raske arvestada paljusid tegureid, sest migratsioonikulud (näiteks sõpradest, keelest, kultuurist, ühiskondlikest kohustustest loobumist jne) on enamasti raske mõõta.

Samuti ei ole migratsioon riskivaba ning migrantidel pole võimalust saada täielikku ja tasuta informatsiooni. Tegelikuses on enamik inimesi riski vastu isegi siis, kui on oodata sissetulekute või elukvaliteedi paranemist. Kodumaal viibides on tavaliselt raske adekvaatselt hinnata riske välismaal ning hankida informatsiooni riskide vähendamiseks (Tassinopoulos, Werner 1998).

Oluliselt mõjutab migreerumisotsust tööturu olukord, s.t töökoha leidmise võimalused ja tööpuuduse määr sihtriigis. Üldiselt leiavad töökoha ning kohanduvad kergemini kõrgema haridustasemega inimesed,

noored ning need, kelle oskused-teadmised on ülekantavad ühelt erialalt/ ametialalt teisele.

Informatsiooni teiste riikide töövõimaluste kohta on kodumaal suhteliselt keeruline ja kulukas hankida. Kuna üldiselt on kergem leida informatsiooni tööhõive perspektiivide kohta kodule lähemal asuvates riikides, liiguvad inimesed enam just sinna (Ehrenberg, Smith 1994). Samuti mõjutab informatsiooni kogumist inimeste haridustase – tavaliselt on kõrgema haridusega inimestel parem ligipääs informatsioonile, mis on vajalik töö otsimiseks sihtriigi tööturul.

Migrandid ei käitu ratsionaalselt, sest otsuse langetamisel puudub otsustajatel täielik ja piiramatu informatsioon alternatiivsetest valikutest, mille puhul kasulikkus oleks kõrgem. Seetõttu pole enamik migratsiooni-otsuseid ratsionaalsest vaatenurgast optimaalsed.

Üldiselt ei ole migreerumisotsus täiesti sõltumatu, vaid seda mõjutavad sotsiaalsed grupid (tavaliselt perekond). Abielus inimesed ja teistega tugevalt seotud inimesed ei soovi nii palju mujale elama asuda. Lisaks on jõutud järeldusele, et inimestel on teatud omadused-oskused, mis on asukohaspetsiifilised ehk neid omadusi-oskusi saab kasutada ainult kindlas geograafilises paikkonnas või firmades ning need ei ole ülekantavad. Näiteks võib nimetada firmaspetsiifilisi, asukohaspetsiifilisi (poliitilise ja seadusandliku situatsiooni tundmine) ja ühiskonnaspetsiifilisi eeliseid (sotsiaalsed sidemed ja poliitiline aktiivsus) (Hammar jt 1997). Need eelised toovad kaasa paremad töövõimalused, karjääriperspektiivid ning kõrgema aastatulu sissetulekute või palga vormis kodumaal. Järelikult on neil inimestel majanduslikult otstarbekam mitte liikuda teise piirkonda. Mida rohkem asukohaspetsiifilisi eeliseid inimesel on, seda ebatõenäolisem on tema migratsioon piirkonnast välja.

Ka eeldus, et puuduvad igasugused takistused migratsioonile (seadusandlikud, kultuurilised, keelelised, diskrimineerimine jne), ei ole praktikas täidetud. Üldiselt reguleeritakse migratsioonivooge seadusandlike ja administratiivsete protseduuridega (näiteks elamis- ja tööloa, millega on piiratud juurdepääs riiki ning seal viibimise kestus). Ehkki Euroopa Liidu sisese liikumise kontekstis viimati mainitud barjäärid olulist rolli ei mängi, ei tähenda see, et administratiivsed takistused oleks täielikult kõrvaldatud – liikmesriigid erinevad nii kultuurilise tausta kui poliitiliste ideoloogiate, maksu- ja sotsiaalkindlustussüsteemide, keeleliste mõjurite jt tegurite poolest.

1.3. Rahvusvahelise migratsiooni süsteemne teooria

Rahvusvahelise migratsiooni süsteemne teooria (*migration systems theory*) lõimib erinevad migratsiooniteoreetilised käsitlused, väites et kapitali ja tööjõu riikidevahelise liikumise põhjustab kindel majanduslik, sotsiaalne, poliitiline ja geograafilis-demograafiline kontekst. Võõrtööjõudu vastuvõtivate riikide gruppi ja migratsiooni päritoluriike seovad nii suhteliselt suured mõlemasuunalised migratsioonivood kui ka migratsioonivälised sidemed (ajaloolised, kultuurilised, koloniaalsed ja tehnoloogilised).

Rahvusvahelise migratsiooni süsteemi analüüsimisel on jõutud mitmete huvitavate seisukohtadeni. Näiteks arvatakse, et riigid, mis kuuluvad ühte migratsioonisüsteemi (s.t nende vahel on vastassuunalised migratsioonivood), ei pea tingimata olema geograafiliselt lähedased, sest riikide poliitilistel ja majanduslikel sidemetel on vähemalt sama suur tähtsus kui füüsilisel lähedusel (Massey jt 1993).

Jennissen (2000) lisab oma uurimuses migratsiooni süsteemsesse käsitluse migratsiooni põhjustavad tegurid, mis on jagatud nelja gruppi:

- Majanduslike tegurite grupp koosneb kolmest põhikomponendist: riikidevahelistest sissetulekute ja tööhõive võimaluste erinevustest ning kapitali (sh inimkapitali) ja tööjõu suhtest riikides.
- Ühiskondlike tegurite grupp kaasab kultuurilised, sotsiaalsed (riikidevaheline ja riigisisene ebavõrdsus, sotsiaalse kaitse tase jt) ja demograafilised (rahvastiku vanuseline ja sooline jaotus, fertiilsus jne) tegurid.
- Poliitiline migratsioonitegurite grupp hõlmab riikide poliitilist olukorda ning migratsioonipoliitika iseärasusi.
- Geograafiliste tegurite gruppi kuuluvad kultuurilised (kontinentaalne minevik, ühine keel) ja materiaalsed (kaugus riikide vahel, reisikulutused siirdumisel teise riiki) tegurid.

Üldiselt võib öelda, et esimesed kolm gruppi mõjutavad migratsioonivooge nii päritolu- kui sihtriikides kas otseselt, vastupidistelt või kaudselt.²

² Detailne kirjeldus erinevate tegurite mõjudest migratsioonile on toodud artiklis Jennissen (2000) "*Can economic determinants improve the theoretical background for international migration hypotheses?*"

1.4. Muud rahvusvahelise migratsiooni teooriad

Tuntumatest rahvusvahelist migratsiooni selgitavatest teooriatest tuleks siinkohal kindlasti nimetada inimkapitali teooriat, võrgustiku teooriat, põlvkondi ületavat lähenemist ning lõimumisteooriat.

Inimkapitali teoorias vaadeldakse migratsiooni (sarnaselt haridusega) kui investeeringut, kus praegused kulud on tehtud selleks, et saada suuremaid sissetulekuid tulevikus (Straubhaar 1988). Migratsiooni ajendiks on tulu, mis saadakse tänaste otseste ja kaudsete kulude ning tuleviku oodatavate tulude vahest. Otsene ja kaudne kulu tuleb kanda kohe, kuid oodatav tulu (nii otsene kui kaudne) jaotub pikema perioodi peale. Otesteks kuludeks on töökoha kaotamine endises elukohas ja sellega seotud alternatiivkulu, lisaks otsene kolimiskulu, otsene kulu uue töö leidmiseks ja õppimiseks ning uues keskkonnas kohanemiseks. Kuludena vaadeldakse ka psühholoogilisi kulusid, mis tulenevad sõpradest, perekonnast ja lähedastest lahkumisest, ning ebamugavuse ja ebakindlusega seotud kulusid. Tuluks on eeldatav kõrgem tulevane palk ja paremad elamistingimused.

Võrgustiku teooria (*network theory*) väidab, et rahvusvahelise migratsiooni tulemusena tekivad sihtriikides immigrantide etnilised võrgustikud, mis on isikutevaheliste sidemete kaudu ühenduses ka nende päritoluriikidega. Selliste võrgustike laienemine suurendab järgmiste potentsiaalsete sisserändajate arvu, kuna liikumisega kaasnevad kulud ja riskid on väiksemad, oodatav puhastulu mujale siirdumisest suurem, ning suur osa migratsiooniga kaasnevatest kuludest (näiteks reisi-, informatsiooni-, töötsemiskulud jt) kaetakse vastava võrgustiku poolt/abil. Väiksemad on ka psühholoogilised kulud. Seega ei määra migratsioonivoo- gude suurust mitte niivõrd erinevused sissetulekutes või töö leidmise võimalustes, vaid eelkõige migratsiooniga kaasnevate kulutuste ja riskide märkimisväärne vähenemine immigrantide võrgustike olemasolu ja laienemise tõttu (Järv 2002).

Põlvkondi ületaval lähenemisel (*overlapping generations*) on oluline tähendus, kui käsitletakse seoseid rahvusvahelise migratsiooni ja riikide sissetulekute ebavõrdsuse vahel. Indiviidi elutsüklil jagatakse kaheks perioodiks. Esimesel perioodil investeerivad inimesed haridusse, et enda konkurentsivõimet (s.t inimkapitali) suurendada ning teisel perioodil üritavad neilt investeeringutelt kasu saada. Migratsiooniotsuse teeb inimene teise perioodi alguses, kaaludes erinevate riikide palga- ja tööhõivetingimusi (vaata Jennissen 2000; Järv 2002).

Lõimumisteooria järgi viib ühise turu loomine majandusliku heaolu tõusule, kui tööjõul lubatakse liikuda kõrgema produktiivsusega regiooni, kus töötajad võivad seeläbi teenida kõrgemat palka. See eeldab liikumist vähemproduktiivsetelt töökohtadelt integreerunud regiooni produktiivsematele töökohtadele (Molle 1997). Protsess kestab seni, kuni piirtootlikkus ja samal ajal ka palgad sama töö eest on ühtlustunud kogu regioonis (Hönekopp, Werner 2000).

Lisaks tutvustamist leidnud teooriatele on palju teisi teoreetilisi seisukohti, mis tegelevad rahvusvahelise migratsiooni olemuse, seda põhjustavate tegurite ning migratsiooni tagajärgede uurimisega. Näiteks võib nimetada ootamise võimaliku väärtuse teooriat (*option value of waiting*), immobiilsuse teooriat (*theory of immobility*) jt.

2. MIGRATSIOONI MÕJUTAVAD TEGURID

2.1. Migratsiooni tõmbe- ja tõuketegurid

Migratsiooni teoreetilised seisukohad ja empiirilised uurimused toovad välja terve rea tegureid, mis mõjutavad tööjõu geograafilist liikumist. Need tegurid võivad ühest küljest kaasa aidata tööjõu liikumisele, teisest küljest aga migratsiooni takistada. Kõige olulisemate tuuakse välja:

- demograafilised protsessid ja elanikkonna vananemine;
- situatsioon tööturgudel;
- erinevused sissetulekutes ehk nn sissetulekute lõhe;
- migratsiooni traditsiooni ja võrgustike olemasolu;
- geograafiline lähedus;
- kultuuri- ja keelebarjäärid;
- ootused tulevikule (eelkõige majanduskasvule);
- etnilised ja poliitilised probleemid.

Sõltuvalt sellest, kas mõjutegur lähtub migratsiooni päritolu- või sihtriigist, eristatakse migratsiooni tõuke- ja tõmbetegureid. Seejuures võivad mitmed mõjutegurid olla korruga nii tõuke- kui tõmbeteguriteks. Sageli on neid tegureid raske kvantitatiivselt mõõta ja nende arvestamine migratsiooniulatus prognoosimisel on keeruline.

2.2. Demograafilised protsessid ja tööturu olukord

Demograafiliste protsesside ja elanikkonna vananemise sissetoomine migratsioonivoogude analüüsi on väga tähtis, sest enamik Euroopa Liidu riike seisavad küsimuse ees, kuidas säilitada piisav tööeline elanikkond, mis oleks omakorda aluseks majanduslikule arengule ning pensioni- ja sotsiaalkindlustussüsteemide edukale toimimisele. Tööjõu puuduse leevendamiseks pakutakse välja kolm võimalust: vähendada tööpuuduse määra, suurendada tööjõu osalusmäärasid ning importida tööjõudu teistest riikidest. Kui vaadelda üldiseid demograafilisi arenguid, siis enamiku liikmesriikide rahvastik kasvab viimasel ajal üksnes tänu rahvastiku sisserändele.

Tööjõu nõudluse ja -pakkumise vahekord kodu- ja sihtriigi tööturul mõjutab samuti inimeste migreerumisotsust. Üldiselt peetakse suurt tööpuudust migratsiooni lähteriigis tõuketeguriks, mis võib kohalikus elanikkonnas tekitada soovi emigreeruda. Samuti võib kõrge tööpuuduse määr sihtriigis immigratsioonihuvi vähendada. Kuna eriti noorte ja pikaajaliste töötuse määr on Eestis märksa kõrgem kui Euroopa Liidu liikmesriikides, siis peaks see migratsioonipotentsiaali oluliselt suurendama. Samas kerkib aga küsimus, kui paljud praegu siinsetest töötutest ja mitteaktiivsetest oleksid võimelised kodumaalt lahkuma. Kas neil jätkub materiaalseid vahendeid, et emigreeruda, ning oskusi ja teadmisi, et teiste liikmesriikide tööturul tööd leida?

Ilmselt ei kujune töötute ja mitteaktiivsete inimeste migratsioonilaine Eestist Euroopa Liitu väga suureks, sest ka Eesti-sisene tööjõu liikumine on madal.

Samas erinevad kõrge tööpuudusega riikides tööjõu nõudlus ja -pakkumine majandusharude ja ametialade lõikes, ning mõnes sektoris võib hoopiski vajalikku tööjõudu puudu olla. Kui tööjõud ei saa piiranguta liikuda, võib see kaasa tuua illegaalse võõrtööjõu kasutamise. Juhul, kui sihtriigi tööturg vajab teatud liiki spetsialiste, kuid kohalikul tööturul on nende pakkumine piiratud, püütakse erinevate vahenditega vastava kvalifikatsiooniga spetsialiste teistest riikidest sihtriigi tööturgudele meelitada (näiteks nn roheline kaardi süsteem). Euroopas vajatakse eelkõige infotehnoloogia- ja meditsiini valdkonna töötajaid (Employment in Europe 2002). Seega peab olema eriti tähelepanelik nende valdkondade töötajate suhtes, et sealne kvalifitseeritud tööjõud ei migreeruks Euroopasse, jättes kohaliku tööturu vajadused rahuldamata. Samas napib Euroopa Liidu liikmesriikide tööturul ka teenindava sektori madalapalgalisi

töötajaid ning sageli on võõrtöölised hõivatud eelkõige sellistes ametites, mille kohalikud elanikud ise ära põlgavad.

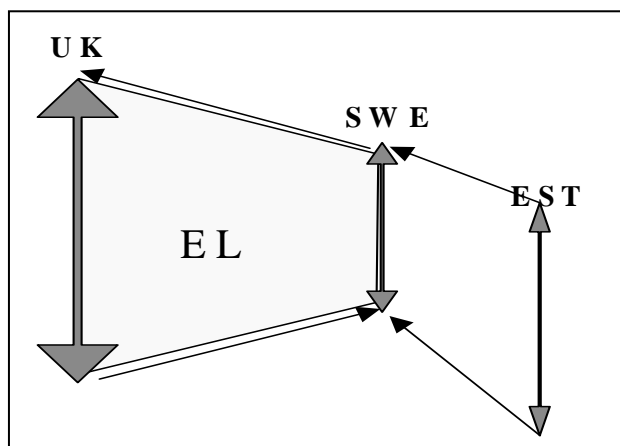
2.3. Migratsioon ja sissetulekute erinevus

Erinevus riikide lõikes üksikisiku või perekonna sissetulekutes ehk nn sissetulekute lõhe on üheks põhiliseks rahvusvahelist migratsiooni ajendavaks teguriks. Peamine sissetulekute erinevus tuleneb riikide erinevatest palgamääradest, kuid ka sissetulekute ostujõust, erinevustest sotsiaalkindlustussüsteemides jne. Tegemist on neoklassikalisest majandusteooriast tuletatud migratsioonikaalutlusega, kus olemasolevat sissetulekut võrreldakse tulude-kulude vahega, mis kaasneb võimaliku siirdumisega teise riiki. Lisaks absoluutsele palgaerinevusele tuleb arvestada ka riikide elukallidust, migratsioonikulusid ja tööhõive võimalusi sihtriigis (tõenäosust leida sobiv ja ka samal tasemel töö ning tõenäosus, et teised pereliikmed töö leiavad jne).

Sissetulekute jaotus riikide vahel mõjutab otseselt migratsioonivooge (vt joonis 1). Olgu vaadeldavateks riikideks Ühendkuningriik (kasutatud ka lühendit UK) ja Rootsi (kasutatud ka lühendit SWE), mis erinevad eelkõige maksu- ja sotsiaalse kaitse süsteemide poolest. Noolega on joonisel tähistatud netopalkade jaotumine, s.t noole ülemine tipp näitab kõrgeimat saadavat palka ja alumine tipp madalaimat. Ühendkuningriigi tippjuhtide netopalgad on kindlasti kõrgemad kui Rootsi tippjuhtidel ning miinimumpalk on Rootsis kindlasti kõrgem kui Ühendkuningriigis. Seega, mida lühem on nool, seda kokkusurutum on palgajaotus ning seda ühtlasemad on palgad, ja vastupidi.

Sellises olukorras ei ole Rootsi madalapalgalistel põhjust minna Ühendkuningriiki, sest kodumaal teenivad nad kõrgemat palka. Küll aga võib Ühendkuningriigi madalapalgaline tööjõud migreeruda Rootsi, sest seal oleks tema palgatase kõrgem. Vaadates palkade ülemist jaotust avaneb vastupidine pilt: Rootsi tippspetsialistid lähevad meelsasti Ühendkuningriiki, sest nad võidavad palgas kas või seetõttu, et maksud on madalamad. Ka üldine palgatase on Ühendkuningriigis kõrgem. Seega võib üldistatult väita, et suhteliselt sarnase elatustasemega riikide puhul on need riigid, kus sissetulekute jaotus on suhteliselt kokku surutud, tööjõu vaba liikumise tingimustes kaotajateks, sest kvalifitseeritud tööjõud on motiveeritud riigist lahkuma ning sisse rändab madala kvalifikatsiooniga lihttööjõud. Need riigid, kus palgaerinevused on suured, aga

hoopis võidavad tööjõu liikumisest. Heaks näiteks on siinkohal Ameerika Ühendriigid, kes juba aastakümneid on suutnud edukalt ettevõtlikke ja haritud inimesi tervest maailmast riiki meelitada.

Joonis 1. Palgaerinevuste mõju migratsioonile.

Allikas: Eamets ja Philips 2003.

Eesti võimalikke migratsioonivooge analüüsid tuleb tõdeda, et Eesti kõige madalamad palgad on kindlasti väiksemad kui Euroopa Liidu omad ning Eesti kõige kõrgemad palgad on madalamad näiteks Rootsi või Taani kõige kõrgematest palkadest (vt joonis 1³). Näiteks Eesti tööstus- ja teenindussektori keskmine tunnipalk on liidu keskmisest ligi kaheksa korda madalam (Kallaste ja Philips 2003). Analüüsid võimalikke migratsioonivooge, on Eesti puhul põhjust välismaale liikuda nii palgaskaala kõige alumisest otsast (madalapalgalised ja üldiselt madalama kvalifikatsiooniga töötajad) kui ka palgaskaala ülemisest otsast (haritud ja hästi tasustatud tippspetsialistid).

Eelneva analüüsi põhjal võiksime eeldada, et Eestit ootab ees märkimisväärne tööjõu väljavool. Samas näitab Euroopa Liidu lõunalaienemise kogemus 1980-ndatest aastatest, et sissetulekute taseme suured erinevused ei toonud siiski kaasa massilist migreerumist, kuna majanduse areng kodumaal oli kiirenenud, eksisteerisid keele- ja kultuuribarjäärid, kliimatilised erinevused jne.

³ Eesti on tähistatud joonisel 1 tähisega EST. Rootsi ja Ühendkuningriigi palgatasemete vaheline pindala tähistab tinglikult EL-i vanu liikmesriike.

Viimastel aastatel on uute liikmesriikide nominaal- ja reaalpalkade kasv olnud kiirem kui Euroopa Liidu vanades liikmesriikides. Palkade kiirem kasv Eestis toob seega kaasa nominaalse konvergenti ning vähendab nii Eesti inimeste emigreerumissoovi. Optimistlike prognooside kohaselt jõuab eesti EL-i liikmesriikide madalamale sissetulekute tasemele umbes 16-18 aastaga (Boeri ja Brücker 2001). Palkade absoluutse erinevuse kõrval tuleb arvestada ka riikide erineva elukallidusega, mistõttu Eesti palkade ostujõud ei ole nii palju liidu keskmisest madalam.

2.4. Muud migratsiooni mõjutavad tegurid

Migreerumisotsust mõjutab samuti see, kui lähedal on sihtriik, kas seal on etnilised kogukonnad või kultuuri- ja keelebarjäärid, millised on ootused koduriigi majanduskasvu osas jne.

Üldiselt võib öelda, et üksikute tegurite mõju migratsioonipotentsiaalile on sageli väga raske arvuliselt mõõta ning nad mõjutavad inimeste otsustusprotsessi erinevalt. Seetõttu on raske pakkuda välja konkreetseid arve tööjõu väljavoolu osas uutest liikmesriikidest Euroopa Liitu. Reeglina on aga neid tegureid, mis soodustavad migratsiooni EL-i uutest liikmesriikidest (sh Eestist) vanadesse liikmesriikidesse märksa rohkem kui neid takistavaid asjaolusid.

3. MIGRATSIOONIULATUSE PROGNOOSIMINE⁴

3.1. Varasemate kogemuste üldistamine

Migratsiooni mõju uurimisel nii siht- kui lähteriigile tuleb hinnata, kui palju inimesi liiguks ühest riigist teise ja missugused töötajarühmad oleksid potentsiaalsed liikujad. Üks võimalus selleks on tugineda varase-

⁴ Vaata lisaks Kallaste, E., Philips, K. (2004) Eesti tööelise elanikkonna töötamise potentsiaal Euroopa Liidu riikides. PRAXIS Toimetised nr. 13; Philips, K., Priinits, M. (2004) Rahvusvahelise migratsiooni prognoosimise võimalused. ESS, teabevihik nr 14.

matele kogemustele, ehk nn retrospektiivne käsitlusviis. Euroopa Liidu idalaienemise puhul on tõmmatud paralleele 1980-ndatel aastatel toimunud liidu lõunalaienemisega. Nii Kreeka, Portugali kui Hispaania ühine misel kardeti nendest riikidest massilist migratsiooni EL-i liikmesmaadesse, kuna sissetulekud erinesid riigiti oluliselt. Ometi kujunesid ühine misjärgsed migratsioonivood oodatust oluliselt väiksemaks ning kartused ei osutunud tõeks ka pärast seitsmeaastase üleminekuaja tühistamist (vt ka The Free ... 2001). Varasematele kogemustele tuginedes ning eeldades, et migratsioonipotentsiaal ei ületa 0,2% elanikkonnast, hinnatakse üleminekuperioodi lõppedes Eestist lahkujate arvuks 2500-2800 inimest aastas (Paas jt 2003).

Samas on praegust ida- ja lõunalaienemist omavahel suhteliselt keeruline võrrelda, sest ühinemise tingimused on olnud erinevad. Määravaks osutuvad majanduslikud erinevused, eelkõige uute ja vanade liikmesriikide sissetulekute tasemes. Kui lõunalaienemisel moodustas liituvate riikide sissetulekute tase umbes 2/3 liikmesriikide omast, siis idalaienemise puhul moodustas Kesk- ja Ida-Euroopa (KIE) riikide sissetulekute tase keskmiselt vaid 1/3 vanade liikmesriikide tasemest. Seega on praeguse liitumise puhul migratsiooni erinevate tõmbe- ja tõuketegurite mõju palju tugevam kui eelmise liitumise korral.

Kui Euroopa Liidu lõunalaienemisel oli inimestel teatav liikumisvabadus olnud kogu aeg, siis Kesk- ja Ida-Euroopa (edaspidi ka KIE) riikides puudu varasem migratsiooni kogemus. Alles viimase kümnendi jooksul on inimestel olnud võimalus teatud piirangutega liikuda. Seega tekib küsimus, kas me saame kasutada eelmiste laienemiste kogemusi täiesti uute sündmuste hindamiseks?

Muutunud on ka ühiskondlik ja majanduslik taust, seda eelkõige üha laieneva globaliseerumise ja infotehnoloogia arengu tõttu, mis tekitab küsimuse, kui pika perioodi ulatuses on üldse võimalik ja mõttekas prognoose teha.

3.2. Migratsiooni potentsiaali modelleerimine

Teine võimalus migratsiooni ulatust prognoosida on migratsioonivoogude modelleerimine. Sõltuvalt sellest, missuguseid migratsiooni mõjutavaid tegureid analüüsitakse ning milliseid eeldusi ning kitsendusi mudelite koostamisel tehakse, on tulemused sageli erinevad. Sõltuvalt riigist hinnatakse migratsioonipotentsiaali erinevates uuringutes 0,2-1,1% kogu-

rahvastikust⁵. Üldiselt ollakse seisukohal, et algusaastatel on migratsioonipotentsiaal suurem ning aja jooksul seoses osa inimeste tagasipöördumisega, migrantide hulk väheneb.

Paljudel juhtudel on mudelitesse lülitatud tegurite hulk, nende definitsioonid, ajaperioodid jmt erinevad. Mudelitel põhinevate uuringute tulemused jäävad suhteliselt ebakindlateks, kuna migratsiooni mõjutavaid tegureid on palju ning nende omavahelised seosed keerulised. Samuti tehakse mudelite püstitamisel erinevaid eeldusi ning seetõttu varieeruvad ka tulemused suurel määral.

3.3. Arvamusküsitlused ja eksperthinnangud

Kolmas võimalus on kasutada küsitlusi ja eksperthinnanguid. Näiteks uuriti Saksamaal enne ühinemist, kas inimesed soovivad minna Ida-Saksamaalt Lääne-Saksamaale ning selgus, et keskmiselt 35% idasakslastest soovis emigreeruda. Kui aga vaadata migratsiooni tegelikku ulatust, siis lahkus Ida-Saksamaalt läände vaid 7% kodanikest. Ka Eestis korraldatud arvamusuuringud on andnud väga erinevaid tulemusi. Ekspertid hindavad migratsioonipotentsiaali suhteliselt erinevalt. Kui Eesti majandusteadlased arvavad, et lahkujaid on suhteliselt vähe, siis näiteks Soome spetsialistid prognoosivad, et Eestist lahkub ligikaudu 5000 inimest aastas. Ka Euroopa Kaubanduskoda väidab, et uute liikmesriikide seas on kvalifitseeritud tööjõu väljaränne suhteliselt võetuna kõige suurem Eestis.

Arvamusuuringute kasutamise peamiseks piiranguks ongi erinevus uuringu käigus selgitatud kavatsuste ja inimeste tegeliku migratsioonikäitumise vahel. Kalter (2000) väidab, et kuigi kindel kavatsus migreeruda on tegeliku migratsiooniulatuse prognoosimisel oluline, mõjutavad inimeste migratsioonikäitumist ka paljud teised asjaolud, mida küsitluste puhul arvesse ei võeta.

Selleks, et arvamusuuringutes muuta vahet soovi ilmutamise ja tegeliku migreerumise vahel väiksemaks, tuleb mõelda, milliseid küsimusi kasutada ja kuidas need mõõdavad tegelikku migratsioonipotentsiaali. Täpsemaid hinnanguid annavad konkretiseeritud küsimused (näiteks „kas te olete taotlenud tööloaba töötamiseks X riigis“), samas kui

⁵ Euroopa Komisjoni raport „*The Free Movement of Workers in the Context of Enlargement*” (2001) annab ülevaate erinevate uuringute prognoositulemustest.

laiemad küsimused (näiteks „kas te kavatsete välismaal tööd otsida“) mõõdavad ainult üldist suhtumist või valmidust migreeruda.

Ekspert hinnangute puhul uuritakse ekspertide arvamusi migratsiooni ulatuse kohta. Siin tekib küsimus, kes peaksid need eksperdid olema ja millele tuginedes nad oma prognoosid teevad. Enamasti varieeruvad erinevate ekspertide arvamused üsna suurel määral. Ühe lahendusena on välja pakutud arvamusuuringute läbiviimine ekspertide hulgas ning saadud tulemuste põhjal koondprognoosi koostamine migratsiooni ulatuse kohta (vt Bauer ja Zimmermann 1999). Ometi pole ka see meetod laialdasemat kasutust leidnud, sest ka siin jäävad üles eespool toodud küsimused.

4. SENINE TÖÖJÕU LIIKUMISE KOGEMUS EUROOPA LIIDUS

4.1. Euroopa Liidu sisene migratsioon

Euroopa Liidu migratsiooniarengutest rääkides võib ajalooliselt eristada nelja perioodi (OECD 2003):

1. Tööhõivega seotud migratsioon ja Euroopa ülesehitamine (Teisest maailmasõjast 1970-ndate aastate keskpaigani).
2. Majanduskriis ja perekondade taasühinemine (1970–1980-ndatel aastatel).
3. Migratsiooni “tööjaotuse” tekkimine, asüülitaotlejate arvu kasv ja rahvusvähemuste migratsioon (1980-ndate aastate lõpust 1990-ndate aastate lõpuni).
4. Tööhõivega seotud migratsioon, rõhuasetusega ajutistel töötajatel ning kõrgema kvalifikatsiooniga töötajatel (alates 1990-ndate aastate lõpust).

Teise maailmasõja järgset ajajärku iseloomustab inimeste massiline liikumine nii Euroopas kui kolmandatest riikidest. Peamisteks märksõnadeks oli inimeste tagasipöördumine koju ja majanduse ülesehitamine. Hoolimata inimeste tagasitulekust oli sõjajärgses Euroopas tööjõupuudus ning seetõttu toodi massiliselt sisse ka töötajaid kolmandatest riikidest.

kidest. Majanduse ülesehitusest ja elatustaseme kasvust põhjustatud migratsioon kestis sisuliselt 1970-ndate aastate keskpaigani. Migratsiooni päritoluriikideks olid peamiselt Lõuna-Euroopa riigid ja Iirimaa, kus majanduslik areng ei olnud väga kiire ja kus oli kõrge tööpuudus. Migratsioonivood olid suured ka endisest Jugoslaaviast, Põhja-Aafrikast ja Türgist. Migratsiooni sihtriigiks oli eelkõige Saksamaa. Töötajate massilise sissetoomise tulemusena töötas 1960-ndatel aastatel ligi 30 miljonit võõrtöölisi (k.a mitmekordsed sisenemised ja ajutised töötajad).

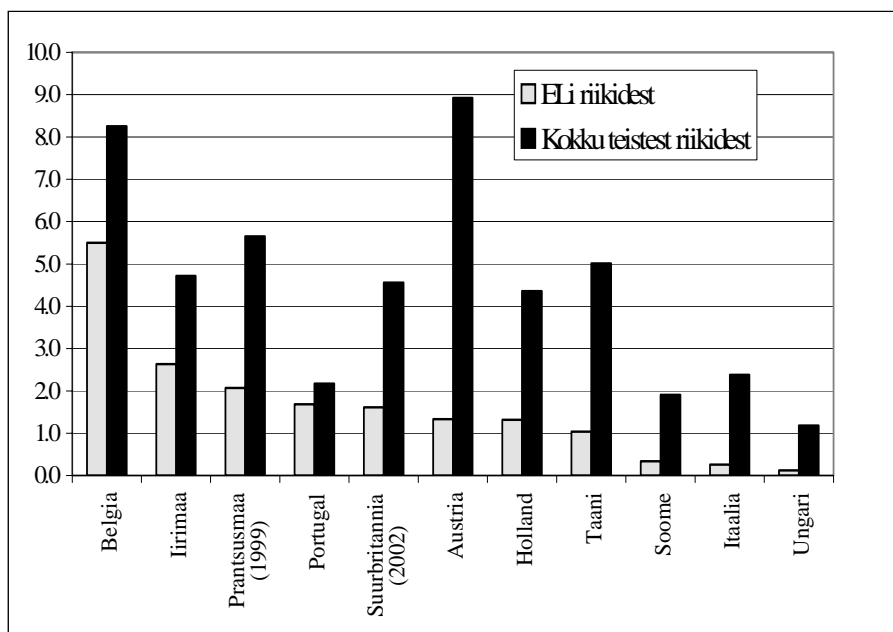
Seitsmekümnendate aastate majanduskriisiga vähenes tööhõivega seotud migratsiooni oluliselt, kuna enamikus Euroopa riikides kasvas tööpuudus oluliselt. Paljud võõrtöölised, kes olid sisenenud riiki majanduskasvu ajal, otsustasid jääda uuele kodumaale, et osa saada sealsest sotsiaalkindlustusest ja muudest kõrgema elatustasemega kaasnevatest hüvedest. Hinnanguliselt naasis ainult 10% võõrtöötajatest kümne aasta jooksul pärast 1973. aasta kriisi kodumaale. Seega hakkasid Euroopa Liidu riigid tajuma, et migratsioonil on ka sotsiaalne hind kasvavate sotsiaalsete kulutuste näol. Majanduslike raskuste ning palgakonvergensti tõttu vähenes samal perioodil ka EL-i sisene migratsioon. Peamiseks migratsiooniallikaks oli perekondade taasühinemine.

1980-ndate aastate lõpust muutusid traditsioonilised võõrtöötajaid eksportivad Euroopa riigid (Hispaania, Itaalia, Iirimaa, Kreeka ja Portugal) tööjõudu vastuvõtvateks riikideks. Olulisteks migratsiooni lähtemaadeks olid ka KIE ja Sõltumatute Riikide Ühenduse riigid.

1990-ndate aastate lõpp tõi kaasa majandusliku elavnemise ja sellega suurenes Euroopa Liidu liikmesriikides vajadus täiendava tööjõu järele. Kiirelt on arenenud infotehnoloogia sektor, kasvanud on nõudlus meditsiini- ja haridusteenuste järele. See on kaasa toonud eelkõige haritud tööjõu liikumise. Sinikraede ehk vähemkvalifitseeritud tööjõu sissevedajateks on rohkem põllumajanduslikud Lõuna-Euroopa riigid (Portugal, Hispaania ja Kreeka). Püsiva iseloomuga migratsiooni kõrge sotsiaalne hind on pannud Euroopa Liidu riigid kasutama ajutiselt ja lühiajaliselt võõrtöötajaid.

Milline on olukord tänases Euroopa Liidus? Ülevaate Euroopa Liidu teistest riikidest pärit võõrrahvastiku (isikud, kes ei ole liikmesriigi kodanikud) kohta annab võrdlus liikmesmaade rahvastikuga. Euroopa Liidu päritolu võõrrahvastik moodustas 1,8% kogu EL-i rahvastikust. Jooniselt 2 ilmneb, et 2001. aastal elas alla 1% EL-i teistest liikmesriikidest pärit kodanikest Taanis, Itaalias, Soomes, Hispaanias; alla 3% Austrias, Ühendkuningriigis ja Iirimaa ning EL-i asutajariikides. Liidust pärit

võõrrahvastiku osakaal on suurim Belgias (5,5%)⁶. Nimetatud riikidest ainult kolmes (Portugalis, Belgias ja Irimaal) moodustasid EL-ist pärit kodanikud üle poole kogu võõrelanikkonnast. Valdavalt tuleb tänane võõrrahvastiku sissevool kolmandatest riikidest.

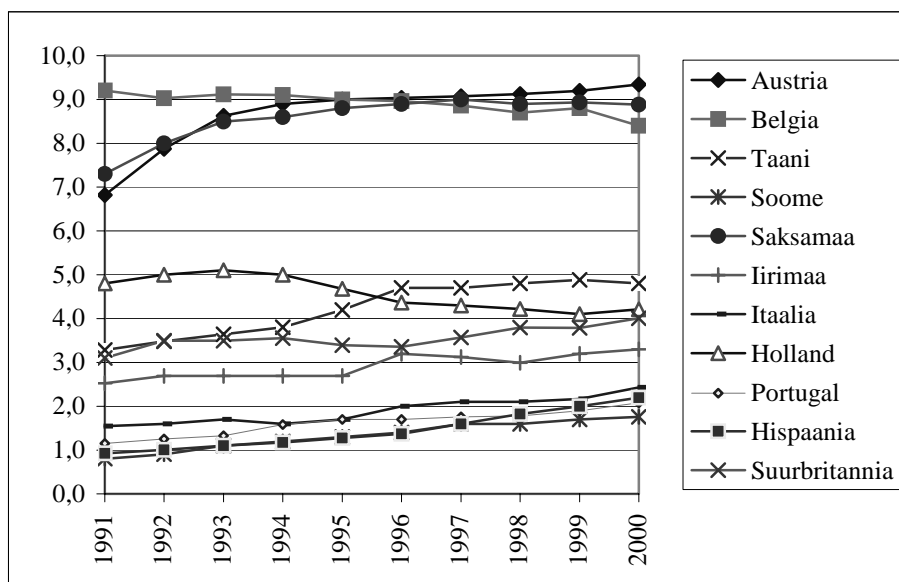
Joonis 2. Euroopa Liidu vanadest liikmesriikidest ja kolmandatest riikidest pärit võõrrahvastiku osakaal kogurahvastikus valitud EL-i liikmesriikides⁷ 2001. aastal

Allikas: OECD 2003.

Võõramaalaste osakaal kasvab Euroopa Liidu vanades liikmesriikides (vt joonis 3). Erandiks on siin Holland ja Belgia, kus võõramaalaste osakaal on natuke langenud, ning Saksamaa ja Taani, kus see on stabiliseerunud. Seega on jätkuvalt aktuaalne asüülitaotlejate ning perekonna ühinemisega seotud inimeste migratsioon liidu liikmesriikidesse.

⁶ Luksemburgi on siinkohal vaadeldud erandina; 1999. aastal moodustas teistest EL-i liikmesriikidest pärit rahvastik 36%.

⁷ Valitud riikidega on tegemist seetõttu, et paraku puudub ühtne liidu migratsioonistatistika ja liikmesriigid esitavad oma andmeid erinevates lõigetes, mis ei ole alati võrreldavad.

Joonis 3. Euroopa Liidu liikmesriikides elavate välismaalaste osakaal kogurahvastikust aastatel 1991-2000.

Allikas: OECD 2003.

4.2. Migratsioon kolmandatest riikidest

Kolmandatest riikidest tulenev immigratsioon moodustab suure osa ELi migratsioonilistest liikumistest. Ka lähitulevikus võib oodata survet seda liiki migratsiooni kasvule, mis tuleneb eeskätt liidu suuremast lõimumisest. Jätkuvalt on olulised ka perekondade ühendamisest tulenevad motiivid.

Arvuliselt on kõige rohkem võõramaalasi Euroopa Liidu suurtes liikmesriikides – Prantsusmaal, Saksamaal ja Ühendkuningriigis. Tabelist 1 nähtub, et Euroopa-siseselt on peamisteks migratsiooniallikateks endine Jugoslaavia ja Türgi, uute riikidena on lisandunud eelkõige Sõltumatute Riikide Ühenduse riigid. Uue suundumusena on esile kerkinud kolmandatest riikidest pärit kodanike immigratsioon Lõuna-Euroopa riikidesse, peamiselt Hispaaniasse ja Kreekasse.

**Euroopa Liidu liikmesriikides elavad välismaalased koduriigi järgi
2001. aastal (tuhandetes)**

Lähteriik Sihtriik	Endine Jugoslaavia	Türgi	Poola	Venemaa	EL (15)	Kokku teistest riikidest	Kogu rahvastik
Austria	322,3	127,2			106,2	710,9	7967
Belgia	10,3	45,9	8,9		564,2	846,7	10263
Taani	34,8	33,4	5,7		55,1	266,7	5321
Soome	4	2		22,7	17,4	98,6	5166
Prantsusmaa		208			1195,5	3263,2	57726
Saksamaa	986,3	1912,2	317,6	155,6		7335,6	813349
Iiri					101,4	181,8	3853
Itaalia	36,6		30,7		147,5	1362,6	57229
Holland	12,1	100,3			207,9	690,4	15837
Portugal					172,9	223,6	10294
Ühend- kuningriik	52				949	2681	58856
Kokku	1458,4	2429	362,9	178,3	3517,1	17661,1	313861

Allikas: OECD 2003.

Migrantide hulga kasv suurendab konkurentsi vastuvõtivate maade tööturgudel, mis väljendub tööpuuduse suurenemises. Eurostati andmetel oli 2002. aastal keskmiselt võõrrahvastiku töötuse määr 15,8%, samas kui EL-i "kohalike" elanike seas oli näitaja 7%. Kõige suuremad olid töötuse "käärid" Belgias ja Prantsusmaal, kus kohalike töötus oli vastavalt 6,3% ja 8,1% ning võõrrahvastiku töötus vastavalt 33,5% ja 24,9% (Employment in Europe 2003).

Migratsioonivoogudes domineerivad illegaalsed immigrandid, sest tööjõu piiranguteta liikumine on suurendanud illegaalse tööjõu liikuvust. Illegaalsete liikumiste raske hindamise tõttu erinevad ekspertide arvamused oluliselt. Näiteks on ühe uurimuse kohaselt Euroopa Liidus ligikaudu 2,5 miljonit illegaalset immigranti, sh üks miljon immigranti elab Itaalias ja 500 000 Saksamaal (Straubhaar, Wolter 1996). ILO andmetel on neid Lääne-Euroopas ligikaudu kolm miljonit (Stalker 1994).

5. EESTI ELANIKKONNA MIGREERUMISSOOVID

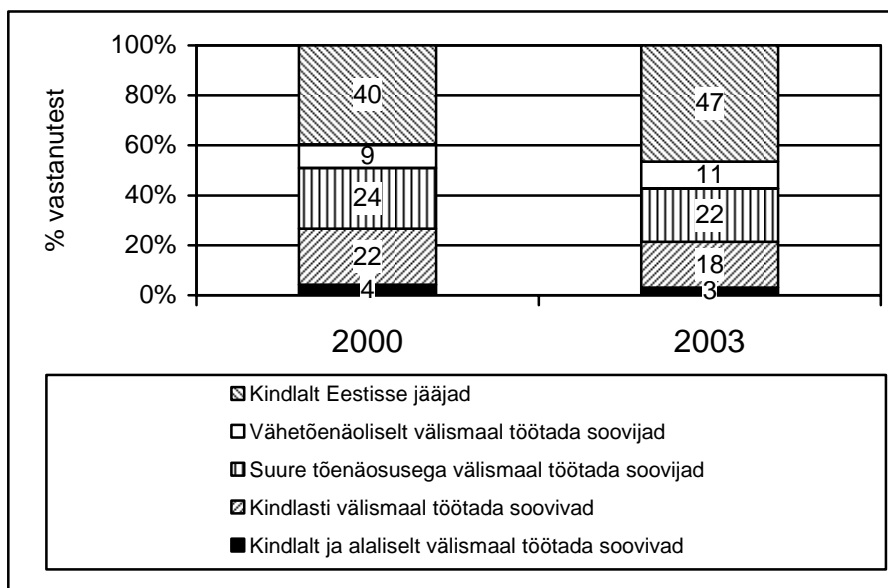
5.1. Üldine valmisolek välismaal töötamiseks

Eestis on korraldatud mitmeid arvamusküsitlusi, uurimaks inimeste kavatsust välismaale tööle minna. Käesoleva peatüki koostamisel on kasutatud SaarPolli 2000. ja 2003. aastal läbiviidud küsitluste tulemusi ning võrreldud neid 2002. aastal Eurostati poolt korraldatud Eurobarometri uuringuga⁸.

Üldist suhtumist välismaal töötamise kohta näitab küsimus „Kas te prooviksite välismaal töötada?“ SaarPolli küsitlustulemuste analüüsist selgub, et 53% vastanutest soovis 2003. aastal kindlasti välismaal töötada (vt joonis 4), kuid nende hulk võrreldes 2000. aastaga on vähenenud. Aastatega on langenud ka nende inimeste osatähtsus, kes läheksid suure või küllalt suure tõenäosusega välismaale tööle. Enamik potentsiaalsetest minejatest tahaksid seda teha ajutiselt ning analüüs näitab, et inimeste eelistus on nihkunud soovi poole töötada välismaal lühiajaliselt, kuid see eest korduvalt. Kuna ka tööjõu nõudlus muutub pidevalt ning erinevad uuringud näitavad, et tõusmas on mitmesuguste lühiajaliste ja paindlike töövormide hulk (projektipõhised tööd, kaugtöö erinevad vormid jmt), nihutab see välismaal töötamine lühiajalisemaks ja sagedasemaks.

Viimastel aastatel toimunud arengutele ja erinevatele migratsioonteooriatele tuginedes võib inimeste välismaal töötamise soovi vähenemise taga olla ühest küljest paranenud elujärg ja positiivsed tulevikuootused. Eesti majanduskeskkond on võrreldes 2000. aastaga paranenud, vähenenud on tööpuudus. Samuti on inimeste ootused Eesti majanduskasvu ja elujärje paranemise osas seoses EL-iga liitumisega enamasti positiivsed. Teisest küljest on Euroopa Liiduga liitumisega ning inimeste teadmiste suurenemisega kaasnenud mõistmine, et välismaal töökoha leidmine ei ole lihtne. Sellega kaasneb keeruline asjaajamine, töökohtade pärast tuleb konkureerida nii kohalike kui teiste immigrantidega jne.

⁸ Detailsemad uuringutulemuste analüüsi on võimalik lugeda Kallaste, E. ja Philips, K. (2004) „Eesti tööelise elanikkonna töötamise potentsiaal Euroopa Liidu riikides“ ning Krieger, H. (2004) „*Migration trends in an enlarged Europe*“ Kõikides nendes uuringutes küsitleti 1000 juhuslikult valitud inimest Eestis vanuses 15-64 aastat.

Joonis 4. Inimeste soov minna välismaale tööle

Allikas: Kallaste, Philips 2004

Välismaal uue töökoha leidmise võimaluste suhtes on inimesed suhteliselt pessimistlikud – vaid veidi üle 40% välismaale minna soovijatest arvavad, et nad on suutelised välismaal ka tööd leidma. Üllatav on, et üle poolte vastanutest, kes tahavad välismaale tööle minna, arvavad ise, et nad seal töökohta tegelikult ei leia või on selle leidmise tõenäosus väga väike. Võrreldes 2000. aastaga on kasvanud nende inimeste osakaal, kes hindavad oma töö leidmise võimalusi välismaal väga headeks. Vastused küsimusele näitavad, et tegelikkuses mõistetakse, et soov välismaale minna ning seal ka töökoht leida on eri asjad. Uuringutulemustest selgub ka, et ehkki 2003. aastaga võrreldes on inimeste informeeritus kasvanud, on tegelikult inimesed siiski suhteliselt halvasti informeeritud töö leidmise võimalustest EL-i riikides.

Kokkuvõttes võib arvata, et tegelikult jääb välismaale tööle minevate inimeste hulk suhteliselt väikesearvuliseks. Inimeste osakaal, kes leiaksid välismaal töökoha ja kes on teinud mingeid ettevalmistusi või infot kogunud, on väike. Näiteks vaadates kindlalt välismaale tööle minna soovijaid, kes on teinud ka mingeid ettevalmistusi, väheneb potentsiaalset välismaale minejate hulk 37,8%-lt 4,3%-ni.

5.2. Potentsiaalsed migreerujad

Kriegeri (2004) uuring toob välja, et Euroopa Liidu uutest liikmesriikidest lahkuvad suure tõenäosusega noored, hästi haritud või kõrgharidust omandavad inimesed ning lahkujate hulgas oleks suhteliselt palju naisi. SaarPolli korraldatud arvamusküsitluse tulemused langevad eelneva uuringuga suures osas (v.a sugu ja haridustase) kokku.

Varasemad uurimused näitavad, et traditsiooniliselt on suurem hulk migrantidest mehed. Tavaliselt lähevad nooremad mehed välismaale tööle raha teenimise eesmärgil, selleks et oma perekonda kodumaal toetada või end tulevikuks majanduslikult kindlustada. Naiste mineku puhul on tegemist tavaliselt teisese migratsiooniga, s.t naised liiguvad perekonnaga taasühinemise eesmärgil oma meestele järele. Viimastel aastatel on kasvanud ka naiste esmane migratsioon (vt näiteks Kofman jt 2000). Arvatakse, et naiste migratsiooni suurenemine uutest liikmesriikidest on seotud nende halvenenud tööturu olukorraga üleminekuperioodi jooksul, kuid ka muutunud soorollidega ja haridustaseme tõusuga. Lisaks sellele on naistel sageli lihtsam leida töökohta välisriigis teatud spetsiifilistel ametialadel ja majandusharudes (näiteks tervishoid, koduteenused jmt). SaarPolli uuringud näitavad, et nii meeste kui naiste migreerumisaktiivsus on suhteliselt suur ning erinevused soogruppide vahel ei ole Eesti puhul olulised.

Vanuse lõikes on kõige suurema migratsioonipotentsiaaliga rühm noored, kuna nende lahkumiskulud on suhteliselt väikesed (ei ole perekondlikke kohustusi, ollakse riskialtimad, julgemad), loodetav kasu emigreerumiseks tehtavatest kuludest suurem ning nende kohanemisvõime uute töö- ja elutingimustega kodust eemal kergem ja kiirem kui vanematel inimestel. Samuti on noorematel inimestel paremad väljavaated töökoha saamisel välismaal. Üldiselt ollakse arvamusel, et peale 40. eluaastat inimeste migratsiooniaktiivsus langeb. Seda tendentsi kinnitavad ka SaarPolli mõlema küsitluse tulemused: mõlemal korral oli aktiivsus kõige suurem vanusegrupis 20-29 eluaastat ning üldiselt on nende minekusooov märksa pikaajalisem kui teistes vanusegruppides.

Üldiselt arvatakse, et kõrgem haridustase on seotud kõrgema migratsioonipotentsiaaliga, kuna nendel inimestel on suurem võime koguda ja töödelda informatsiooni välismaal töötamise võimaluste kohta ja rohkem sidemeid, et välismaal sobiv töökoht leida. Samas on uurimused jõudnud ka vastupidistele tulemustele: näiteks Bauer ja Zimmermann (1999) leidsid, et migrantide hulgas domineerisid madala kvalifikatsioo-

niga inimesed. Ka Krieger'i (2004) uurimus näitab, et EL-i uute liikmesriikide puhul on kesk- ja kõrgharidusega inimeste migratsioonipotentsiaal suurem kui põhiharidusega inimestel. SaarPolli uuringud kinnitavad, et lahkujad on eelkõige kõrg- või keskharidusega inimesed.

Perekonnaseis on samuti oluline migratsiooni mõjutav tegur. Üldiselt liiguvad üksikud inimesed (enamikus vallalised noored mehed) aktiivsemalt ning perekondlike sidemetega (kooselu, abielu) inimesed vähem ja lühiajalisemalt. SaarPolli 2003. aasta uuringu tulemused näitavad, et teistest märgatavalt aktiivsemad minejad on üksikud inimesed. Samas arvuliselt oleks suurim minejate grupp siiski lastega leibkonnad.

Kui vaadata välismaale minna soovijate staatust tööturul, siis nii 2000. a kui 2003. a moodustasid nii kindlasti minejate kui ka tõenäoliselt minejate hulgas enamuse küsitluse hetkel hõivatud inimesed. Samas oli mõlemal aastal suhteliselt suur osakaal välismaale minejate hulgas õppuritel, kuna neil on migratsiooni tehtavatest investeeringutest tulevikus saadav kasu kõige suurem (sissetulek, kogemused, silmaring jm).

Välismaale minna soovijatest moodustavad peaaegu kümnendiku töötud, kelle puhul on mineku ajendiks eelkõige ilmselt pettumus siinses elus – ei suudeta leida töökohta, sissetulekut või siinsed tööpakkumised ei ole vastuvõetavad ning loodetakse välismaal paremate elu- ja töötingimuste peale. Üks migratsiooniteooriate hüpoteese on, et kõrge tööpuuduse tasemega riikide töötud inimesed on mobiilsemad kui seal riigis elavad hõivatud inimesed. Otsimis- ja informatsioonikulusid käsitlevad seisukohad väidavad, et töötute ajalised ressursid migratsioonile eelneva informatsiooni kogumiseks ei ole nii piiratud ning seega on nende kalduvus migreeruda kõrgem kui töötavatel inimestel. Eelnevale vastuargumendina on öeldud, et inimesed vajavad migreerumiseks teatud hulgal ressursse, mida tavaliselt töötutel ei ole.

Eestist lähtuva migratsiooni kõige tugevamaks mõjuriks on tõenäoliselt oodatav kõrgem sissetulek, võrreldes kodumaal teenitavaga. Seega peaks suhteliselt suur migratsioonipotentsiaal olema nendel inimestel, kes Eestis on EL-i tööturuga võrreldes suhteliselt madalalt tasustatud.

5.3. Praeguse töö iseloom ja soovitav töö välismaal

2003. aasta uurimusest ilmneb, et minejate ja jääjate arvamused oma praeguse töö erinevate aspektide kohta on praktiliselt sarnased, kuid

märksa rahulolematumad ollakse oma palgatasemega. Samas on peaaegu 80% inimestest rahul nii oma töö sisulise poole kui muude töötingimustega. Uuringu tulemustele tuginedes võib väita, et välismaale minejate seas on enam neid, kelle järele on nii Eestis kui välismaal suhteliselt suurem nõudlus, kes on rahul oma praeguse töökohaga palga ja töötingimuste osas ning kelle puhul töö kaotamise tõenäosus on suhteliselt väike.

Kui analüüsida, millised on inimeste tööalased eelistused välismaal, siis esimese variandina soovitakse leida tööd oma praegusele töökohale sarnasel ametialal ning majandusharus. Järgmiste eelistustena nimetatakse eelkõige madalamaid ametikohti kui praegusel hetkel Eestis omatav. Majandusharude lõikes on suund põllumajanduse ning teenindavate majandusharude poole. Töötasu puhul märgitakse, et eelistatakse eelkõige sama kõrget tasu, kui antud riigi kodanikud sellistel ametialadel teenivad – peaaegu 60% vastanutest sooviks, et nende töötasu oleks vähemalt sama suur, kui selle töö eest saavad vastava EL-i riigi kodanikud. Enam kui 30% vastanutest ütlevad, et nad on nõus tööle minema ka mõnevõrra väiksema tasu eest ning nende hulka kuuluvad pigem naised ning madala haridusega inimesed.

Samas ollakse märksa vähemnõudlikumad töö sisulise poole osas. Vaid vähem kui 40% vastanutest soovib, et nende töö oleks samal kvalifikatsioonitasemel, kui hetkel kodumaal tehtav töö. Peaaegu üks neljandik vastanutest on nõus praktiliselt iga tööga, sh ka kvalifitseerimata töö tegemisega väiksema palga eest.

Sihtriigina eelistatakse Soomet, kuhu meelitab ilmselt lähedus, suhteliselt sarnane keele- ja kultuuritaust, kuid ka paljude inimeste või tuttavate/sõprade kogemused Soomes töötada. Järgmiste sihtriikidena nähakse eelkõige Saksamaad, Rootsit ja Ühendkuningriiki. Tunduvalt vähem ollakse huvitatud Taanist, Itaaliast, Prantsusmaast, Hollandist jt liikmesriikidest.

KOKKUVÕTE

Eestis on kõige suurema migratsioonipotentsiaaliga rühmaks noored, sest nende lahkumiskulud on suhteliselt väikesed ning loodetav kasu emigreerumiseks tehtavatest kuludest suurem. Eelkõige kuuluksid sellesse rühma keskharidusega noored, kellel pole mingeid kutse- või ametioskusi ning kellele töö leidmine Eestis on noorte kõrge tööpuuduse tõttu muutunud keeruliseks. Eestist lahkudes saaksid nad välismaal tööd ilmselt teeninda-

vatel ametialadel või lihttöolistena tööstuses, kus ei ole tarvis spetsiaal-seid kutse- ega keeleoskusi. Varasemad uuringud on näidanud, et kvalifitseerimata tööjõud on nõus töötama madalama palgaga ja taluma halvemaid töötingimusi. Sageli ei ole neil ka lihtsalt muud valikut: kui nad tahavad tööd saada, siis peavad leppima kehvemate tingimustega. Ka ei kuulu nad üldjuhul ametiühingusse, kes neid töandja omavoli eest kaitsta suudaks.

Teise rühma moodustavad noored, kes on oma hariduse omandanud osaliselt välismaal. Tavaliselt jäävad nad mõneks ajaks välismaale praktiseerima ning nende sinnajäämine sõltub läbilöögivõimest sealsel tööturul ning sellest, kuidas on korraldatud isiklik elu. Tagasituleku otsuse määrab ära ka see, millised on nende noorte edasised õppimisvõimalused välismaal. Pärast hariduse täiendamist ollakse tavaliselt võimeline konkureerima juba kohalikega oskustöölise või spetsialisti töökohale, mis suurendab sissetulekut ning ilmselt vähendab tõenäosust, et inimene pöördub suhteliselt lühikese perioodi järel kodumaale tagasi.

Järgmise potentsiaalse emigrantide rühma moodustavad Eestis rahvusvahelises võrdluses suhteliselt madalalt tasustatud nii kvalifitseeritud kui kvalifitseerimata töötajad. Paljude suhteliselt madalalt tasustatavate elukutsete esindajad lähevad välismaale tegema kõige lihtsamaid töid (näiteks marjakorjamine, lapsehoidmine, lihtsamad ehitus- ja transporditööd, koristamine jne).

Eraldi rühmana tuleks välja tuua oma eriala tippspetsialistid, kes lähevad välismaale tööle tavaliselt heade pakkumiste korral, et end proovile panna, uus tööalane väljakutse vastu võtta ja/või karjääriredelil tõusta. Nii rahalised kui ka mitterahalised tulud (näiteks prestiiž jt) peaksid uuel töökohal olema suhteliselt kõrged, et teha seniselt töökohalt lahkumise otsus. Oodatavad tulud peaksid katma tavaliselt ka perekonna kaasavõtmisega seotud kulud. Nimetatud kategooriaga on seotud ka see rühm töötajaid, kes lähevad Brüsselisse EL-i administratsiooni juurde tööle. Ametnike väljavool ei pruugi arvudes olla eriti suur – ligi mõnisada noort ja haritud ametnikku, kuid sellega võib just ühinemise algusfaasis kaasneda Eesti haldussuutlikkuse vähenemine, sest migreeruvad kõige võimekamad.

Omaette kategooria moodustavad nende elukutsete esindajad, kelle järele on sihtriigis suur nõudlus (näiteks meditsiinitöötajad, info-tehnoloogia-inimesed ja teised kvalifitseeritud spetsialistid). Sageli korraldatakse sihtriigis nendele inimestele eraldi väljaõpe keele omandamiseks, aidatakse inimesel ennast võõrsil sisse seada jne.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Bauer, K.T., Zimmermann, K.F. (1999) Assessment of Possible Migration Pressure and Its Labour Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe. IZA Research Report, nr 3, Bonn.
- Boeri, T., Brücker, H. (2001) Eastern Enlargement and EU Labour Markets: Perceptions, Challenges and Opportunities. IZA Discussion Paper, nr 256.
- Eamets, R., Philips, K. (2003) Töøjõu vaba liikumine – kes läheb ja miks. Sotsiaaltõõ, nr 5, lk 14-16.
- Ehrenberg, R.G., Smith, R.S. (1994) Modern labor economics: theory and public policy. 5th ed. New York: HarperCollins College Publishers.
- Employment in Europe 2002. Recent Trends and Prospects (2002) Employment and Social Affairs, Employment and European Social Fund, European Commission, 206 lk.
- Employment in Europe 2003. Recent Trends and Prospects (2003) Employment and Social Affairs, Employment and European Social Fund, European Commission, 247 lk.
- Hõnekopp, E., Werner, H. (2000) Eastward Enlargement of the European Union: a Wave of Immigration? IAB Labour Market Research Topics, nr 40.
- Jennissen, R. (2000), Can economic determinants improve the theoretical background for international migration hypotheses? NIDI Working Paper, nr 2.
- Järv, K. (2002) Töøjõu liikumine Euroopa Liidu riikide vahel. Peaeriaine uurimus. TÜ majandusteaduskond, õkonomeetria õppetool, 33 lk.
- Kallaste, E., Philips, K. (2004) Eesti tõõelise elanikkonna tõõtamise potentsiaal Euroopa Liidu riikides. PRAXIS Toimetised, nr 13, 56 lk.
- Kallaste, E., Philips, K. (2003) Töøjõu vaba liikumine – probleem või võimalus Eestile? Riigikogu Toimetised, nr 7, lk. 119-127.
- Kalter, F. (2000) Theorien der Migration. In Mueller, U., Nauck, B., Diekmann, A (eds) Handbuch der Demographie 1 – Modelle und Methoden, Berlin-Heidelberg-New York: Springer Verlag.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000) Gender and international migration in Europe: employment, welfare and politics. London, Routledge.
- Krieger, H. (2004) Migration trends in an enlarged Europe. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 106 lk.
- Kulu, L. (2000) Migratsiooniprobleemid Euroopa Liidu idalaienemisel. Euroopa Kolledži loengud, nr 3, Tartu: TÜ Euroopa Kolledž, 27 lk.

- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J.E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, nr. 3, lk 431-466.
- Molle, W. (1997) *The Economics of European Integration, Theory, Practice, Policy*. Cambridge.
- OECD (2003) *Trends in International Migration. Annual Report 2003 Edition*. Sopemi, 390 lk.
- Paas, T., Eamets, R., Masso, J., Rõõm, M. (2003) Labour market flexibility and migration in the Baltic States: macro evidences. Working Paper, nr 16.
- Philips, K., Hinnosaar, M., Priinits, M., Võrk, A. (2003) Euroopa Liiduga ühine-mise mõju palkadele ja töäjõu vabale liikumisele. Riigikantselei Euroopa Liidu sekretariaat, TÜ majandusteaduskond, 108 lk.
- Stalker, P. (1994) *The work of strangers: A survey of international labour migration*. International Labour Office, Geneva.
- Straubhaar, T. (1988) Labour Migration within a Common Market: some aspects of EC experience. *Journal of Common Market Studies*, September, 48 lk.
- Straubhaar, T., Wolter, A. (1996) Current Issues in European Migration. *Intereconomics*, nr 11/12, lk 267-276.
- Tassinopoulos, A., Werner, H. (1998) Mobility and Migration of Labour in the. Cedefop Document, nr 1710.
- The Free Movement of Workers in the Context of Enlargement (2001). Information Note. European Commission.
- Walwei, U., Werner, H. (1993) Employment and Social Dimensions of the Single European Market. IAB Labour Market Research Topics, nr 1.